

SHAXS RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK BOSQICHLARI

Raximberdiyeva Mehriniso Xosilbek qizi

Ajiniyoz nomidagi NDPIning Pedagogika fakulteti

Psixologiya talim yonalishi 1-Zguruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15766878>

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs rivojlanishining asosiy psixologik bosqichlari, har bir bosqichda yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar, shuningdek, mashhur psixologlar – E. Erikson, J. Piajening nazariyalari asosida yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola talabalarga va pedagogik amaliyotdagi mutaxassislariga shaxsni yaxlit tushunish uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: shaxs, rivojlanish, psixologik bosqich, Erikson, Pijaje, bolalik, o'smirlik, identitet.

Abstract. This article analyzes the main psychological stages of personality development, the psychological changes occurring at each stage, as well as approaches based on the theories of famous psychologists - E. Erikson, J. Piaget. The article is useful for students and specialists in pedagogical practice for a holistic understanding of personality.

Keywords: personality, development, psychological stage, Erikson, Piaget, childhood, adolescence, identity.

Аннотация. В данной статье анализируются основные психологические этапы развития личности, психологические изменения, происходящие на каждом этапе, а также подходы, основанные на теориях известных психологов - Э. Эриксона, Ж. Пиаже. Статья полезна студентам и специалистам в педагогической практике для целостного понимания личности.

Ключевые слова: личность, развитие, психологический этап, Эриксон, Пиджаже, детство, подростковый возраст, идентичность.

Inson — biologik mavjudot bo'lishi bilan birga, ijtimoiy-psixologik mavjudotdir. Uning shakllanishi, hayotga moslashuvi va o'z o'rnini topishi uzluksiz psixologik rivojlanish natijasidir. Shaxs rivojlanishi psixologiya fanining eng muhim sohalaridan biri hisoblanadi, chunki har bir yosh bosqichida insonda yangi sifatlar shakllanadi va bu uning keyingi hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Amerikalik psixoanalitik Erik Erikson shaxsning rivojlanish bosqichlarini sakkizta psixososial bosqichga ajratgan. Har bir bosqichda inson muayyan ichki muammoga duch keladi va bu muammoni muvaffaqiyatli hal qilishi yoki hal qila olmasligi uning keyingi rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, hayotining ilk yillarida bola o'z atrofdagilarga nisbatan ishonch yoki ishonchsizlik tuyg'usini shakllantiradi. Bu — 0 yoshdan 1 yoshgacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Agar bu davrda bolaning ehtiyojlari qondirilsa, unga mehr berilsa, u hayotga ishonch bilan qaraydi. Aks holda, ishonchsizlik shakllanadi. 1–3 yoshda esa mustaqillik yoki uyatchanlik hissi rivojlanadi. Bola o'z harakatlarida mustaqil bo'lishga intiladi. Agar ota-onalar bola harakatlarini rag'batlantirsalar, unda avtonomiya rivojlanadi, aks holda, uyat va shubha paydo bo'ladi. Inson — nafaqat biologik mavjudot, balki ijtimoiy-psixologik mavjudotdir. Uning shakllanishi, o'zini anglashi, jamiyatdagi o'rnini topishi uzluksiz psixologik rivojlanishning natijasidir. Psixologiyada shaxs rivojlanishiga oid yondashuvlar ko'p, ammo ularning barchasi inson hayoti davomida bosqichma-bosqich sodir bo'ladigan o'zgarishlarni

tushuntirib beradi. Shaxs rivojlanishi bolaning tugʻilishidan toʻ keksalikkacha boʻlgan davrni qamrab oladi va bu jarayonda biologik, ijtimoiy va psixologik omillar oʻzaro taʼsirda boʻladi. Psixologlar ushbu rivojlanish jarayonini turli modellarda tasvirlashgan. 3–6 yosh oraligʻida bola faol tashabbus koʻrsata boshlaydi. Agar atrofdagilar uni qoʻllab-quvvatlasa, unda tashabbuskorlik kuchayadi. Aks holda esa aybdorlik hissi paydo boʻladi. 6–12 yoshda bolaning mehnatsevarlik hissi ortadi, u oʻzini foydali deb his qilishi muhim. Agar bola bu davrda oʻzini ojiz his qilsa, bu uni psixologik jihatdan past his qilishiga olib keladi. Oʻsmirlik davri (12–18 yosh) esa identitet shakllanishi bilan bogʻliq boʻlib, bu bosqichda inson “Men kimman?” degan savolga javob izlaydi. Agar bu davr muvaffaqiyatli oʻtsa, shaxs oʻzini anglaydi, oʻz yoʻlini topadi. Aks holda esa rol chalkashuvi, yaʼni ichki ziddiyatlar yuzaga keladi. Shu oʻrinda shveysariyalik psixolog Jan Pijagening kognitiv rivojlanish nazariyasini ham eslab oʻtish lozim. Pijage bola aqliy rivojlanishini toʻrt bosqichda koʻrsatadi. Tugʻilganidan ikki yoshgacha boʻlgan davr sensomotor bosqich boʻlib, unda bola harakat va sezgilar orqali olamni oʻrganadi. Keyingi bosqich preoperatsional bosqich boʻlib, 2–7 yoshni qamrab oladi. Bu davrda bola tasavvurga boy, ammo mantiqiy fikrlash hali rivojlanmagan boʻladi. 7–11 yosh oraligʻidagi konkret operatsiyalar bosqichida esa bola real faktlar asosida mantiqiy fikrlashni boshlaydi. 11 yoshdan boshlangan formal operatsiyalar bosqichida esa bola abstrakt tushunchalar bilan ishlay oladi, yaʼni nazariy fikrlash shakllanadi. Zamonaviy psixologiyada esa shaxs rivojlanishiga kompleks yondashuvlar mavjud. Masalan, V.S. Muxina shaxsning ijtimoiy xatti-harakatlarini, uning muhitga moslashuvi va jamoadagi oʻrnini tahlil qilsa, A.V. Petrovskiy shaxsni uch komponent: faollik, munosabatlar va oʻzini anglash orqali oʻrganadi. Shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, maktab, jamoadagi oʻzaro munosabatlar ham muhim rol oʻynaydi. Ayniqsa, bolalik va oʻsmirlik davrida berilgan ijtimoiy taʼsirlar insonning butun hayoti davomida namoyon boʻladi. Shaxs rivojlanishini chuqur oʻrganish orqali insonning oʻziga xos xulq-atvori, ehtiyojlari, qiziqishlari, ijtimoiy roliga doir chuqur bilimga ega boʻlish mumkin. Bu esa psixolog, pedagog, sotsiolog kabi kasb egalari uchun muhim nazariy va amaliy asos boʻlib xizmat qiladi. Shu bois shaxs rivojlanish bosqichlarini chuqur oʻrganish – kelajakda inson ruhiyatini tushunish va unga toʻgʻri yondashishda hal qiluvchi rol oʻynaydi. Shaxs — insonning jamiyatda muayyan ijtimoiy rolni bajaruvchi, oʻziga xos aqliy, emotsional va ijtimoiy-psixologik fazilatlarga ega boʻlgan mavjudotidir. U tugʻilishdan boshlab butun hayoti davomida rivojlanadi. Bu rivojlanish jarayoni muayyan bosqichlardan iborat boʻlib, har bir bosqichda yangi psixik sifatlar shakllanadi, oʻzini anglash darajasi ortadi, tashqi olam bilan munosabatlar takomillashadi. Shu boisdan shaxs rivojlanishining psixologik bosqichlarini aniqlash va tahlil qilish psixologiya fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shaxs rivojlanishining psixologik tahlili qadimiy falsafiy qarashlardan boshlab zamonaviy fan nuqtayi nazarigacha rivojlanib kelgan. Jumladan, Aristotel va Ibn Sino inson taraqqiyotini tabiiy bosqichlar asosida tahlil qilgan boʻlsa, yangi davrda G. Spenser, S. Xoll, J. Lokk va I. Kant shaxsning oʻsishi va shakllanishini individual tajriba va ijtimoiy muhit bilan bogʻlashgan. XX asr psixologiyasida esa shaxs rivojlanishiga oid keng koʻlamli nazariyalar paydo boʻldi. Ulardan eng mashhurlari — Erik Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi va Jan Pijagening kognitiv rivojlanish nazariyasidir. Eriksonga koʻra, shaxs rivojlanishi sakkiz bosqichdan iborat boʻlib, har bir bosqichda inson maʼlum psixososial inqiroz bilan duch keladi.

Bu inqirozlar muvaffaqiyatli yengib o'tilsa, insonning psixik holati va ijtimoiy moslashuvi yanada barqarorlashadi. Jumladan, 0–1 yoshda bola "ishonch – ishonchsizlik", 1–3 yoshda "mustaqillik – shubha", 3–6 yoshda "tashabbus – ayb hissi", 6–12 yoshda "mehnatsevarlik – pastlik", 12–18 yoshda "identitet – rol chalkashuvi", 18–30 yoshda "yaqinlik – izolyatsiya", 30–60 yoshda "produktivlik – stagnatsiya", 60 yoshdan keyin esa "butunlik – umidsizlik" inqirozlarini boshdan kechiradi. Jan Pijage esa inson ongining rivojlanishini asosiy e'tiborga olgan. U kognitiv rivojlanishni to'rt bosqichga ajratgan: sensor-motor bosqich (0–2 yosh), preoperatsional bosqich (2–7 yosh), konkret operatsiyalar bosqichi (7–11 yosh), va formal operatsiyalar bosqichi (11 yoshdan keyin). Ushbu bosqichlarda bola tafakkur, til, mantiq, tushunish va muammo hal qilish qobiliyatlarini bosqichma-bosqich o'zlashtiradi. Rossiyalik olimlar — L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev va D.B. Elkoninlarning nazariy qarashlari ham shaxs rivojlanishining psixologik asoslarini tahlil qilishda muhim o'rin tutadi. Jumladan, Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini ilgari surib, bolaning rivojlanishida atrof-muhit, ayniqsa, kattalar bilan o'zaro muloqot asosiy omil ekanligini asoslagan. Uning fikricha, bola o'z qobiliyatlarini faqatgina mustaqil emas, balki boshqalarning ko'magida ham rivojlantiradi. O'zbekistonlik psixolog olimlar, jumladan D.X. Xudoyberdiyeva va M.A. Norqulovlarning fikricha, shaxs rivojlanishining ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganishda milliy qadriyatlar, tarbiya va oila muhiti alohida ahamiyatga ega. Ular bolalikda berilgan mehr-muhabbat, intizom, axloqiy qadriyatlar shaxsning psixik barqarorligiga katta ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar. Shaxs rivojlanishining psixologik bosqichlarini tahlil qilishda zamonaviy psixologiyada integrativ yondashuvlar ham mavjud. Ya'ni, biologik, ijtimoiy, emotsional va aqliy omillar uyg'unligida inson taraqqiyoti baholanadi. Xususan, zamonaviy psixologlar shaxsning rivojlanishida emotsional intellekt, muomala madaniyati, ijtimoiy moslashuv, va stressga bardoshlilik kabi omillarni ajratib ko'rsatmoqdalar. Shaxs rivojlanishi jarayoni faqat ijobiy yo'nalishda kechmaydi. Ayrim hollarda u turli ijtimoiy va psixologik muammolar — oilaviy muhit, yetarli ta'lim olish imkoniyatlarining yo'qligi, zo'ravonlik, e'tiborsizlik tufayli salbiy tomonga og'ishi mumkin. Shu boisdan ham bugungi kunda psixologlar, pedagoglar va ota-onalar shaxs rivojlanishining har bir bosqichida faol ishtirok etishi zarur. Xulosa qilib aytganda, shaxs rivojlanishi — bu inson hayotining barcha davrlarini o'z ichiga oluvchi, ijtimoiy, aqliy, emotsional, ma'naviy va axloqiy rivojlanishning murakkab tizimidir. Har bir bosqich inson hayoti uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi va keyingi bosqichlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Ushbu bosqichlar psixologiya fanining nafaqat nazariy, balki amaliy sohasida ham dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda zamonaviy jamiyatga moslasha oladigan, o'zini anglagan va ijtimoiy javobgar shaxsni shakllantirish uchun uning rivojlanish bosqichlarini chuqur o'rganish va psixologik yondashuvlarni qo'llash nihoyatda muhimdir.

REFERENCES

1. A. Anan'ev. Chelovek kak predmet poznaniya. — M.: Nauka, 2001.
2. Xudoyberdiyeva, D.X. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020.
3. Erikson, E. Identity: Youth and Crisis. — New York: Norton, 1968.
4. Piaget, J. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 1969.
5. Muxina, V.S. Psixologiya razvitiya. — Moskva: Prosveshcheniye, 2018